

POLITIKA STRAHA I UZLET „NOVOG DESPOTIZMA”^{1*}

Milan Podunavac
Univerzitet Donja Gorica
Podgorica

SAŽETAK

Demokratski optimizam devedestih godina prošlog veka zamenjuje osobita forma javnog razočarenja u demokratiju. Kriza demokratije praćena institucionalnim deficitima, konfuzijom, niskim stepenom upravljačke sposobnosti da se rešavaju pitanja siromaštva, nezaposlenosti, imigracije, korupcije, simptomi su ovoga stanja. Globalni val populizma najizostreniji je izraz ove političke patologije. Početak novoga veka rađa uzlet otvorenog neprijateljstva prema demokratiji. Deskriptivni pristupi oslonjeni na proceduralnu dimenziju režima moći („hibridni režimi”, „ograničena demokratija” „iliberalna demokratija”, „kompetitivni autoritarizam”) pokazuju se nedostatnim. U ovome radu autor se vraća klasičnom konceptu „despotizma” i pokazuje normative i teorisjke prednosti ovoga koncepta („novi despotizam“) u analizi novoga režima moći koji izrasta na pretpostvkama sve šireg nepoverenja u demokratske institucije.

Ključne reči: demokratija, kriza, populizam, despotizam, dobrovoljno ropstvo

NORMATIVNI OPTIMIZAM DEVEDESETIH I JAVNO RAZOČARENJE U DEMOKRATIJU

Poslednja dekada dvadesetog veka – osamdesete i devedesete godine – s pravom se označavaju periodom normativnog optimizma o demokra-

Kontakt autora:

Milan Podunavac, Univerzitet Donja Gorica, Donja Gorica 81000, Podgorica, Crna Gora.
E-pošta: milan.podunavac@fpm.bg.ac.rs.

¹ Rad je izložen na Godišnjoj konferenciji Udruženja za političke nauke Srbije (UPNS): “Konflikt. Stabilnost. Demokratija?” 28-29. septembra 2019. u Beogradu.

tiji. „Sloboda cveta, tržište se razvija, civilno društvo buja, reprezentativne ustanove su snažne, demokratija postaje, po prvi put u istoriji, zajednička forma vladavine” poručuje Ronald Regan, američki predsednik u svojoj oproštajnoj adresi u ovalnom kabinetu Bele kuće (R. Regan, November, 1989).

Robert Dal (Dahl) vodeće ime u političkoj teoriji demokratije u knjizi *O demokratiji* otvara raspravu o demokratiji s nekoliko normativno snažnih teza. Sažeto, Dalova poruka glasi: demokratija je glavni produkt zrelog političkog prosvetiteljstva; univerzalni je legitimacijski obrazac; pobedila je sve svoje pre-moderne (monarhija, oligarhija, aristokratija) i moderne alternative i neprijatelje (autokratija, vojne diktature, nacizam, fašizam i komunizam).

U poslednjoj polovini dvadesetog veka, svet svedoči promenama bez presedana. Sve glavne alternative demokratiji ili su nestale ili su potpuno izgubile na značaju. Pred-moderni neprijatelji demokratije zasnovani na nejednakom pravu glasa (centralizovane monarhije, nasledne aristokratije, oligarhije) izgubile su legitimnost u očima čovečanstva. Glavni antidemokratski režimi dvadesetog veka (komunistički, nacistički, fašistički) su nestali. Vojne diktature diskreditirane su zarad svojih slabosti i okrutnosti (Dahl, 1988).

No, da li je demokratija – pita se Dal -- potpuno osvojila podršku naroda. Teško da je tome tako jer antidemokratske ideologije i pokreti nastavljaju da žive, udruženi i ojačanim s fanatičnim nacionalizmom i fundamentalizmom.

Čak i zemlje sa dugom demokratskom tradicijom i stabilitetom, sve otvorenije pokazuju znakove krize i sve raširenije nepovjerenje građana u izabrane lidere, političke partije i način na koji se vladavinske strukture suočavaju s rešavanjem pitanja nezaposlenosti, siromaštva, socijalnih programa (eng. *welfare programs*), imigracije, oporezivanja i korupcije” (Dahl, 1988, 4).

Dosta je razloga koji daju za pravo Robertu Dalu. Globalna kriza demokratije praćena institucionalnim deficitima, konfuzijom, impotencijom (niskim stepenom upravljačke sposobnosti), slabim vodstvom, proizvodi specifičnu formu javnog razočarenja u demokratiju. Globalni val populizma koji je stalni pratilac demokratije najizloštreniji je izraz političke patologije koja je izrasla u krilu demokratije i hrani se njezinim deficitima. Mnogo je ozbiljnih razloga da se danas govori o „populističkom momentu” i „patologiji populizma”. Teza da liberalna demokratija nema više suparnika (Fukujama) izgubila je na svojoj ubedljivosti. „Ipak ne ide sve naruku demokratiji. Opasnost za nju nije neka obuhvatnija ideologija koja sistematski poriče demokratske vrednosti. Opasnost je iskvareni oblik demokratije koji obećava da će vratiti najviše demokratske vrednosti. Drugim rećima opasnost dolazi iz samog demokratskog sveta –politički

akteri koji su izvor te opasnosti govore jezikom demokratije” (Jan-Verner Miler 2017, 17). Populizam je svojom političkom prirodom neprijatelj otvorenog i demokratskog društva. U savremenim demokratskim društvima postoji čitav snop mehanizama – kako politika funkcionira, kako se fundamentalne slobode brane, kako politička zajednica oblikuje fundamentalni politički konsensus – sve ove institucionalne i proceduralne mehanizme populizam podriva. Populizam uvek teži ekstremnoj formi plebijanizma, populizam transformiše demokratska društva; ona postaju parohijalna, netolerantna i polarizovana.

Politička teorija odgovorila je na ovaj trend i krizu nizom uglavnom deskriptivnih koncepata kao što su „ograničena demokratija”, „defektna demokratija”, iliberalna demokratija”, kompetitivni autoritarizam”, „autoritarni proceduralizam”, hibridni politički sistemi itd. Međutim ono što obeležava početak novog veka jeste uzlet otvorenog javnog neprijateljstva prema demokratiji. Politička teorija odgovara na ovaj izazov obnovom interesa za negativne političke režime. Dvojica uticajnih teoretičara demokratije, Wolfgang Merkel (Wolfgang Merkel) i John Keane (Džon Kin) na paradigmatičan način upućuju na ovu transformaciju političkog diskursa. Obojica se na neki način vraćaju normativnom konstruktivnom negativnih političkih režima. Merkel normativnom konstruktivnom autokratije, Kin klasičnom pojmu despotije.

Naš kolega Wolfgang Merkel s Berlinskog instituta za socijalna istraživanja (vodeće nemačke istraživačke institucije o demokratiji) pisac trotomne knjige o demokratiji vraća se normativnom konstruktivnom negativnih režima upozoravajući da se u savremenim političkim sistemima rađa „oligarhijski kartel autokrata” (Xi Jiping, Putin, Erdogan, Lukašenko, Orban). Merkel istovremeno upozorava na demonstracijski efekt ovoga tipa vladavine i upozorava na uzlet lokanih autokrata na prostoru jugoistočne i centralne Evrope. Svi oni (autokrati) demonstriraju otvoreno neprijateljstvo prema demokratiji (Merkel, 2016). Komentirajući Rezoluciju koju je donio Evropski parlament 2016 godine, Putin upozorava “nama svi drže lekcije, ali ono što mi vidimo je degradacija demokratije u zapadnom svetu u političkom značenju ovoga pojma”. Erdogan šalje poruku u sličnom tonu: „Niko nema pravo da Turskoj drži lekcije o demokratiji”. Jedan od vodećih kineskih teoretičara, također, govori u sličnom tonu, „Moramo napustiti zapadnjački jezik o demokratiji. Zapadne demokratije moraju biti vrednovane iz perspektive lokanih političkih teorija. Prioritet je da se oslobodimo demokratske stupice (zamke) koja proizvodi socijalne podele, etničke antagonizme, političke sukobe i beskrajnu političku nestabilnost slabe i fragilne vladavine” (Keane 2019, 9).

DESPOTIZAM KAO POLITIČKI KONCEPT

Na drugoj strani naš Džon Kin (Keane), autor kanonske knjige *Life and Death of Democracy* učinio je korak više uvodeći u raspravu klasični koncept „despotizma” (majku negativnih političkih režima) odgovarajući na postupno rađanje alternativnog anti-demokratskog metoda vladavine. U uvodnom izlaganju na konferenciji pod paradigmatčnim naslovom *New Despotism*, Kin počinje izlaganje dramatičnom dijagnozom „*Nova pošast zaposeda 21 vek, pošast despotizma*”. Pisana u stilu Makijavelijevog *Vladaoca*, Kinova studija u središte analize stavlja političke režime Kine, Rusije, Belorusije, Vijetnama, centralno-azijskih i arapskih režima, podvodeći ih pod zajednčki konstrukt „novih despotija”. Nove su despotije, mada u sebi sadrže operirajuće principe različitih političkih poredaka, jedan sasvim novi tip vladavine. To je onaj tip režima za koji Franc Nojman (Neumann) u zaključnoj studiji Behemota - „Da li je Nemačka država” i „Ima li Nemačka političku teoriju”, koje su nabolje studije o negativnom režimu dvadestog veka - upozorava da se radi o tipu režima vlasti koji nema „političku teoriju”. On, dakle, nema sistem uređenih, racionalnih i usklađenih principa kojima se opravdava i legitimizira politička vlast i koji izražava njegovu strukturu i ciljeve (Neumann 1963). Upravo takav je režim „nove despotije”.

Moja je aspiracija da negujući jednu umerenu teoriju okolnosti kontekstualiziram normativni konstrukt „nove despotije” na prostor jugoistočne Evrope, konkretno na Srbiju.

Kao što je poznato Monteskje u političku teoriju uvodi despotiju kao politički koncept i oznaku za zasebni tip političkog režima (u Grka *despotes* je oznaka privatne vlasti, mada podjednako Aristotel i njegov učenik Alfarabi ovaj pojam upotrebljavaju za oznaku svih negativnih režima). Monteskje redefiniše klasičnu klasifikaciju vladavina (država) utvrđujući operirajuće principe („principi”) osnovnih tipova političkih poredaka. Tako, republika je zasnovana na građanskoj vrlini, monarhija na principu časti, a despotizama na strahu. Džeferson je preveo ove operirajuće principe kao „energetske principe” poredaka. Tako, republika mora imati zakone i ustav koji su u skladu s principima građanskih vrlina; koje su u osnovi izražene u ljubavi prema domovini, jednakosti, građanskoj razložnosti i poverenju u zakone. Čast, koja je u osnovi monarhije, izražava se u poverenju monarha u zakone i posredujuće institucije koje su podjednako instrumenti vlasti i njezinog ograničavanja. Strah je konstitutivni princip despotizma, a njegov je cilj je mir (umirenost). No ta umirenost nije pozitivni mir, to je šutnja (muk) grada koji je neprijatelj spreman da napadne (Neumann 1958, 124).

Mada civilne vrline, čast i strah, nisu međusobno suprotstavljene, one se ne mogu kao energetski principi mešati. Prve dve (vrlina, čast)

se mogu kombinovati, no obe u osnovi odbacuju princip straha. Korupcija svakog tipa vladavine počinje rastakanjem (korupcijom) energetskog principa na kome počiva. Republika (demokratija) rastače se (korumpira) bilo prevelikom jednakošću ili pak totalnim gubitkom jednakosti. Aristokratija se korumpira arbitrarnom upotrebom moći, a monarhija urušavanjem posredujućih ustanova. Za razliku od drugih tipova vladavine koje je moguće popraviti, despotija se razara sopstvenom unutrašnjom destrukcijom. Uspostavljajući strah negativnim utemeljenjem poretka (despotizam) Monteskje nas potseća da strah onemogućava bilo kakvu „racionalnu“ akciju, strah je toliko „tiransko osećanje” i tako „nedobrovoljno da ga je nemoguće kontrolisati”. Džudit Shklar (Judith Shklar) koja je pisala *Liberalism of Fear* (1989) pod snažnim uticajem Monteskjea upozorava da ima nešto sasvim posebno i fizičko u režimu (despotizam) utemeljenom na strahu. Strah ne traži nikakvo opravdanje, nikakvu teoriju, njegova empirička uvjerljivost čini ga negativnim osnovom režima. Sledeći Monteskjea ona nas podseća da je republikanski duh-građanske vrline-uvek nedostatan, teško ga je održavati na dobrovoljan i racionalan način u složenim i kompleksnim društvima. Otuda u terminima Monteskjea nije pitanje, „Šta čini građanske vrline tako oskudnim u republici”, već, „šta je to šta čini tako teškim da se prekine prokletstvo straha u despotičkim režimima” (Shklar 1989, 23).

Despotizam je normativno robustan i upozoravajući koncept koji naglašava univerzalni problem arbitrarne moći i upozorava naročito na ulogu građana u olakšavanju i legitimiziranju nekontrolisane vlasti. Normativna je aspiracija da se ovako robustnim konceptom negativnog režima (negativnih režima) upozori kakve nas političke posledice očekuju ukoliko se uruše instrumenti ograničene, nadgledane i kontrolisane vlasti. U srcu je vladavinske tehnologije novog despotizma urušavanje političkih ustanova, pluralizovanog i kritičkog javnog polja, civilnog društva, gašenja građanskog aktiviteta i građanskog otpora, desubjektivizacija građana zarobljenih strahom i ostavljenih samovolji i kapricima despota. Despotizam nije vladavina zasnovana na apsolutnoj i totalitarnoj kontroli; ona je dovoljno destruktivna da depluralizuje političku energiju građana, svodeći ih na uniformisanu masu, pasivno pokoravanje i osobitu formu „dobrovoljnog ropstva”. „Despotizam našeg doba novi je tip anti-demokratske vladavine vođene od strane upravljača koji poseduju veštine manipuliranja i nametljivog ulagivanja narodu u osvajanju pasivne podrške podanika. Despotizam neguje *top-down* odnos pokoravanja i pasivne lojalnosti podmazane novcem, podmićivanje, kupovinom lojanosti, zakonima (despoti znaju kako da upotrebljavaju zakone da bi razorili vladavinu prava; zakoni su njihovo oružje sa dva sječiva), izborima bez integriteta (*election without integrity* kako ih naziva Pipa Noriss), osnažujući sve ovo oslonom na auto-

ritarnu propagandu upotrebom televizije, radija, društvenih mreža i proizvodnjom lažnih vesti.” (Keane 2019). Na delu je osobita vrsta „korumpiranog jezika, o kome nas je podučio još Tacit. Moderni despotizam je vladavinsko-podanička piramida moći koja opstaje na slabostima i greškama reprezentativne demokratije. Radi se o specifičnoj vrsti političkog ekvilibrijuma koji funkcioniše između poretka i neporetka premreženog klimom straha koju Z. Baumann (Z. Bauman) označava pojmovima *insecurity*, *unsafety*, *uncertaunty* koja rađa osobiti hobesijanski *protection –obedience* odnos zasnovan na razmeni lojalnosti za sigurnost (Baumann 2006, 2). Despotizam neguje i podstiče osobitu formu „korumpiranja naroda” i uvek potencijalno „despotičkih inkinacija demokratije,” (B. De Jouvenel). Još je Ciceron upozoravao da „prosto mnoštvo (narod) može biti podjednako tiransko kao i despot”. Rusoova formula „superiornog legislatora” kao „totaliteta građana” pripada ovoj vrsti demokratske patologije. Podsećam na ovu argumentaciju Rusoa: moć naroda ultimativno je izvoriste političkog autoriteta; ograničiti ga nije ništa drugo do degradirati narod na status roba; obećanje naroda da se pokorava urušava njegov utemeljujući status poretka ; on nije više (politički suveren); političko telo društva je urušeno. Mada je već Montesjkje upozoravao da je nužno razdvojiti moć i slobodu naroda, Benjamin Constant (Konstan) izoštrio je ovu argumentaciju upozoravajući da je „greška Rusoovog društvenog ugovora što je, mada često pisan u slavu slobode, završio u podržavanju svih vrsta despotizma” (Constant 1988, 48). *Strah od despotizma* – politički sentiment koji Konstan deli s drugim evropskim liberalima toga doba (Monteskje, Tokvil, Madam de Stal) u srcu je evropske političke kulture. Moderna evropska država nerazdvojno je vezana za principe vladavine prava (Podunavac, Keane, Sparks, 1988, 84). Suprotstavljanje evropskog pravnog poretka i istočnjačkog despotizma staro je koliko i evropska politička teorija.

Glavni je cilj ove negativne komparacije da naglasi važnost vladavine prava (politike u granicama prava) i upozori evropske upravljače kakvim se opasnostima i mizerijama izlažu budu li odbacili principe politike u granicama prava i prihvatili generativne principe (De Maistre) despotske vladavine. Aleksis de Tokvil (Alexis de Tocqueville) sumirao je ovu tradiciju tezom da evropski narodi poštuju mnogo slobodu, ali da još više vrednuju princip legaliteta; manje se boje tiranije nego arbitrarne moći (despotizam) (Tocqueville 1955, 15). Strah od arbitrarne moći daje legalizmu njegovu političku učinkovitost. U tome značenju Tokvilova deskripcija legalističkog etosa važna je danas kao i u njegovo vreme (Shklar 1964, 9). Ono šta smo naučili od Konstana, Tokvila i kasnije Hegela, koji ostavlja analizu „jakobinskog slučaja”, jeste upozorenje „koliko je opasno da našu slobodu ograničenu i čuvanu principom legaliteta podredimo „moći naroda” i formama „militantnog legitimiteta” (Furet 1981; Deringer 1991). Problem kako da

se transformiše divlja i neorganizovana moć u stabilan poredak dominira u vremenima dramatičnih promena” (revolucije). To je najpogodnije vreme kada u odsutvu stabilnih konstitucionalni mehanizama demokratija može postati i u pravilu postaje koruptivna i opasna po naše slobode. Novi despotizam pripada takvom vremenu.

Oslanjajući se na jezik Tokvila podsećamo da demokratsko doba proizvodi „apsolutnu moć koja nije gruba i okrutna, već tačna i nametljiva”. On upozorava da pod vlašću „nove despotije” ne treba očekivati da vladar bude tiranin već učen čovek (*schoolmaster*) (Tocqueville 1955, 353). Tokvil opisuje kako je u takvom stanju „mnoštvo naroda slično i jednako bez domovine (čitaj zasebitog identeta) čija je sudbina u rukama nekontrolisane protektivne moći koja narod oslobađa teškoća (eng. *trouble*) s mišljenjem.” Za razliku od stare despotije, nove despotije ostavljaju telo slobodno, ali „zarobljavaju duh”. Kritikovao je novoutemljeni tip poretka demonstrirajući osobiti liberalno-republikanski etos uz upozorenje da je razorio „slobodu i autonomiju ljudi” i ideju građanina kao zakonodavca („*lawmaker as citizen*“). Osamnaesti vek bio je još uvek vek vrlina neopтереćen materijanim grabežom koji je zakonito vodio u političko podaništvo i ropstvo (eng. *servitude*). „Nova despotija” najrazorniji je rezultat demokratske patologije. „Tokvilov pristup američkoj demokratiji počivao je na Monteskejevoj teoriji politike. Zaključio je da će demokratija koja inherentno počiva na jednakosti obilježiti moderna društva bilo u njegovoj demokratskoj ili despotskoj formi” (Richter 1981). Tokvil utvrđuje da je duh revolucije iz 1789. narušen onda kada su građani prihvatili osobitu vrstu razmene sigurnosti za lojalnost. Radi se o osobitom i do tada nepoznatom virusu koji nagriza (patologizira) republikanizirano jezgro moderne države. Ne mogu da naslutim formulu koja ga opravdava. Ovu formu „nove despotije” zapaža i J. S. Mill (Mill) u svom kanonskom radu o predstavničkoj demokratiji upozoravajući da „dobar despotizam kultiviše do perfekcije umetnost relaksiranja (eng. *relaxing*) i razblaživanja i omekšavanja (eng. *enervating*) ... mišljenja, osećanja i energije naroda” (Mill 1977, 403). B. Konstan nadgrađuje teorijsku osu ovoga tipa režima koji se rađa u periodu post-konstitucionalne dinamike u Francuskoj. „I razumevam pod despotizmom vladavinu u kojoj je volja vladara (eng. *master*) jedini zakon; vladavinu u kojoj je političko telo, ako postoji, njegov prosti instrument; režim u kome vladar sebe smatra jedinim vlasnikom države (eng. *empire*) i smatra svoje podanike kao proste izvršioce (*usufructuaries*); režim u kome je sloboda oduzeta od građana; gde je sud podređen ćudima vladara; gde odluke suda uvek mogu biti anulirane. Njegov princip je princip arbitrane moći” (Constant 1988, 114).

Gotovo sto godina Evropa nije poznavala takvu vladavinu. U Srbiji se porodila dva puta u poslednjih pedeset godina. Usud je Srbije da je u

poslednjih pedeset godina imala dva najregresivnija režima u savremenoj Evropi. Srbija je jedina zemlja u kojoj je na delu politička restauracija. Sažeto ću analizirati dugi put Srbije u „novi despotizam” i označiti formativne principe ovog tipa režima i upozoriti na opasnosti koje nas vrebaju.

Opšte je mesto da je Srbija peto-oktobarskom promenom koju označavam normativnim konstruktom „liberalne revolucije” zadobila „prozor mogućnosti” da redefiniše svoj politički identitet (Ackerman, 1992). To su retka stanja kada, kako piše Hamilton u prvoj rečenici prvog eseja Federalističkih spisa kada jedna zajednica „izborom, a ne slučajem bira prve principe svoje političke konstitucije” (Hamilton, Madison, Jay 1961, 9). Peto-oktobarska politička elita donosi ove odluke u „ograničavajućim okolnostima” negativnog nasleđa rata, diktature i nacionalizma. Otvorena kontestacija između jedne radikalno-demokratske (jakobinske) i legalističke koncepcije konstitucionalnog izboira izražavala je dublje sporove u percepciji različitih ustavnih kultura. Sve je to stvorilo osobito stanje ustavne i političke blokade koje dodatno usložnjava ubistvo Zorana Đinđića. Tek će ustav od 2006. godine stvoriti uslove za ulazak u polje minimalne političke i demokratske konsolidacije. To je ambijent u kome na vlast dolazi današnja politička grupa. Srbija je jedina zemlja u kojoj je na delu politička restauracija, nagore stanje u kome se jedna zajednica može naći. Adam Mihnjik (Michnik) piše „Oznaka restauracije je njena sterilnost. Sterilnost vlade, nedostatak ideja, nedostatak hrabrosti, intelektualno okoštavanje, cinizam i oportunistički oportunizam. Revolucija je nosila veličinu, nadu i opasnost. Bila je to epoha oslobođenja, rizika, velikih snova i čednih strasti. Restauracija je mir mrtvog ribnjaka, pijaca, sitnih intriga i rugoba podmićivanja” (Jovanović, 2008, str. 188). Ključni blokovi političke moći (socijalisti, novi radikali) novo ustanovljene vlasti, „personalne maske” (Marksa), političke tehnologije oslonjene na eksplozivnu mešavinu nacionalnog i socijalnog populizma, deinstitucionalizacija poretka prava i politike, nasilan otklon u odnosu na režim vlasti demokratskog bloka, obnavlja formativne principe „staroga režima”. Sve ovo prati osobita eksplozija „političkog hibrisa” („Žeđ za moć”) koja postaje osnovni „energetski princip” ustanovljenog poretka.

Doba političke restauracije u Srbiji počinje „padom i slomom demokracije” (Vladisavljević, 2019) i dovršava se osobitom formom političke patologije. U Srbiji se ponovo rađa politička legura koja svojim bitnim svojstvima razara političko tijelo srpskog društva. Mada nije do kraja konsolidovana (radi se o hibridnoj leguri poretka i neporetka) ova legura izmiče kanonskim pojmovima teorije o demokratizaciji. Normativno je označavamo klasičnim pojmom (novog) despotizma. Definišemo je u kategorijama cezarizma, korupcije, plutokratije, autoritarne propagande i straha².

2 Prikaz novog despotizma u Srbiji preuzet je iz mogeg članka objavljenog u časopisu Tragovi (Podunavac 2019, 121-122)

CEZARIZAM

Nova despotija počiva na visoko personalizovanoj cezarističkoj vladavini. „Ime vladara legitimacijski je *titulus* vlasti” (Treitschke). Svi smo režim devedesitih zvali Miloševićeva vladavina. Sadašnji režim se sve češće označava imenom sadašnjeg upravljača. Ona se utemeljuje kroz osobitu formu vladavine jednog čoveka praćenu osobitom formom cezarističke identifikacije, za koju je Franc Nojman (Franz Neumann) utvrdio da je najregresivniji tip identifikacije i definiše ga u kategorijama anarhije, bezakonja, straha, neslobode i urušavanja digniteta ljudi. To je stanje dobrovoljnog ropstva u kome se ljudi odriču spremnosti da čuvaju i brane svoje individualne i javne slobode.

Nova despotija je ne samo specifična forma cezarizma, već i osobita forma *uzurpacije*; *tyrannos exercitio* u značenju kako nam je ostavio Ciceron. Kada vladar i dođe na vlast uz odgovarajući *titulus* (izbori) on ga svojim delanjem u osnovi razara. Uzurpatorska vladavina je „kuća na pesku” koja se nikada do kraja ne može stabilizovati, sila i strah da se vratimo Konstanu, utemeljuje uzurpaciju i ostaje njezin trajni čuvar. Ona je tip vladavine koji počiva na demagogiji, propagandi, pseudodemokratskim sloganima, lažima, stalnoj mobilizaciji publike, razaranju pluraliteta političkog i građanskog društva. Nova despotija kvazilegitimna je vladavina koja potiče javne poroke (korupcija, podmićivanje, laž, rasprodaja javnih sinekura) i razara građanske vrline. Kvazilegitimna vladavina, kako to i prilike u Srbiji pokazuju, strukturno principie straha, sile, nesigurnosti i nestabilnosti prikriva prividom slobode i prividom ustanova. Razorene su granice između javnog i privatnog, formalnih i neformalnih pravila, oficijelnog i neoficijelnog društva. “Koliko mnogo izdaje, nasilja i laži traži uzurpacija. Uzurpator se mora pozvati na principie da bi ih razorio, zaključivati ugovore da bi ih raskinuo pozivajući se na poverenje jednih, slabosti drugih, ohrabrivati nepravdu u potajnosti, korupciju tamo gde je plašljiv” (Constant 1988, 89). To je tip vladavine koji se oslanja i proizvodi plebiscitarnu podršku zasnovanu na stalnoj i permanentnoj mobilizaciji naroda. Napoleon je svojevremeno govorio kako mora dati svaka tri meseca nešto novo francuskom narodu. U Srbiji se to sada dešava na nedeljnom i dnevnom nivou što je i signal da je „plebiscitarni apel” vođe sve slabiji. Cezaristički tip režima se istovremeno –kako je sjano pisao E. Voegelé – ne može odvojiti od karaktera društva, on je esencijalno povezan sa padom društva i degradacijom građana. Cezarizam je zla kob slabog društva i korumpiranog naroda, on je istovremeno i zaslužena kazna degradiranog i korumpiranog naroda (Strauss 1963, 25-28). Cezarizam razara javno polje i sferu političke javnosti; on je temeljno antipod građanstva.

KORUPCIJA

Tokvil je polemišući sa Monteskejom tvrdio da je tajna nove despotije u korupciji, a ne u strahu. Nije Tokvil negirao Monteskejeovu teoriju o strahu kao „energetskom principu „ despotije, samo je upozoravao da u „novoj despotiji” koja se oslanja manje na direktno nasilje i proizvodnju straha, dominiraju forme manipulativne podrške i korupcija. Tokvil ponavlja sjajno mesto Tacita da je korupcija najteža bolest društva . Sažeto, argumentacija je sledeća: korupcija zakonito ruši sve političke vrednosti i građanske vriline (mnenje, znanje, čast, mudrost, dostojanstvo, hrabrost), ona stabilitet moći i vladavine oslanja na novac i podelu sinekura. Novac zauzima mesto mnjenja i časti (Tacit). Tacitovi opisi urušavanja ugleda i autoriteta uglednih građana od strane vlastodržaca spadaju u najlepše delove *Anala*. Tacit nas podučava ne samo o političko patologiji poretka (Hobs ga s pravom zove rimskim Tuki-didom); on istovremeno otkriva snagu moralnog stava i građanskih vrlina. Društvo razorenih vrlina tegobna je postelja i za upravljače i podanike.

PLUTOKRATIJA

Novi despotizam je *top down* sistem patronaže koja se uspostavlja između upravljača i njegovih aktivnih i borbenih sledbenika. Ova mreža patronaže (klijentelizma) u osnovi funkcioniše izvan javne scene uspostavljajući mrežu formalnih i neformalnih praksi i veza koje omogućavaju vertikalno strukturirane odnose između gazde i klijenata. U ovako strukturiranoj piramidi moći uspostavlja se u osnovi osobiti vazalni odnos. Unutar takve mreže političara, poslovnih ljudi, visokih birokrata, savetnika, policijskih funkcionera, saradnika tajnih službi, svako zna gde mu je mesto u odnosu na onoga ko je najmoćniji i koji unutar neformalne mreže ima onu ulogu koju „kum” ima u mafijaškim organizacijama. To je način na koji se regrutuje nova srednja klasa osnivanjem i ekspanzijom sopstvenih privatnih fakulteta i univerziteta mahom bez bilo kakvog akademskog boniteta (treba samo pogledati akademske biografije doktora nauka u Vladi Srbije). Ovo rezimu nove despotije daje naglašeno ohlokratska svojstva. Ipak unutar ovako uspostavljene mreže aktivnih i borbenih sledbenika postoji grupa koja je „jednakija od drugih”. Radi se o osobitoj grupi povezanoj rođaćkim i prijateljskim odnosima (braća, sestre, očevi, kumovi, djeca, prijatelji sa basketa itd.) sa najmoćnijom figurom (kum). Ovaj trokut vođe, aktivnih sledbenika i nepotizama koji u osnovi kontroliše redistributivne mehanizme moći dovrašava se u osobitom tipu moderne *plutokratije*. Vreme „divlje tranzicije” porodilo je novu plutokratsku klasu koja je regrutovana i bogatila se poznatim načelom „privatizacija profita” i „socijalizacija troškova”. Dakako uloga političkog faktora i države u ovom procesu bio je odlučujući.

Analiza političkih sistema u regionu pokazuje da je Crna Gora gotovo dovršeni sistem plutokratije zasnovan na dugoj posesiji političke moći ključne političke figure i gotovo zaokruženom procesu kontrole izvora ekonomske redistribucije. U Srbiji ovaj režim još uvek nije do kraja konsolidovan, ali je proces regrutacije nove plutokratske klase dobrano odmakao.

PROPAGANDA

Rđavi vladari, da se ponovo vratimo Tacitu, uvek upotrebljavaju „javni govor” koji nema veze sa realnošću. Javni govor despotskih upravljača Tacit naziva „korumpirani govor” pojašnjavajući kako oni za pljačku, nasilništvo i okrutnost koriste lažljivo ime „vladavina”, oni okrutnost opisuju kao opravdanu kaznu, pljačku kao ekonomiju, egzekuciju i batinanje kao podučavanje disciplini. Ono što Tacit zove „korumpirani govor” u modernim društvima označava propagandu. Nova despotija počiva na osobitoj formi „autoritarne propagande”. U savremenim društvima propaganda i nije ništa drugo do nasilje koje je usmereno protiv duha naroda. Propaganda dakako nije nasilje, ali ona je uvek njegov deo. Ono šta ih povezuje jeste uspostavljanje jedne heteronomne kontrole nad narodom.

STRAH

Strah je energetski princip despotije, učimo od Monteskeja. Temelj despotije su sila i strah despotije je mir, ali to je ona vrsta mira (muk) koji liči na sliku šćućurenih gradova pred neprijateljsku invaziju. I Tacit daje sliku mrtvog grada nakon ubistva uglednog senatora. Nova despotija počiva na kulturi straha. Strah se proizvodi i širi u socijalnom tkivu društva na direktan i indirektan način, kombinacijom represivne politike, odsustvom institucionalne zaštite (razaranje legaliteta), kao i nasilnim formama impostacije socijalne i političke transformacije društva. Funkcija je selektivnog terora da institucionalizira strah kao polugu reprodukcije političke moći. Kao i svi negativni režimi moći, režim u Srbiji kombinuje strah od poznatog sa strahom od nepoznatog. Strah od poznatog impostira se uglavnom kroz fizičku represiju, javnu okrutnost, nasilnu kontrolu društva, militarizaciju, formiranje i upotrebu para-partijskih grupa (pretorijanizam), enormno prisustvo moći u javnom polju. Druga pak vrsta straha prepoznaje se u nečinjenju, odsustvu jasnih pravila ponašanja, razaranje polja međusobne komunikacije ljudi i međusobne solidarnosti. Iracionalnost, arbitrarnost i autoritarnost idu uvek uz režime straha, kakva je savremena „nova despotija”.

OTPOR

Nove despotije počivaju na dugoj posesiji političke moći (Rusija, Kina, Belorusija, lokani autokrati) i osobitoj formi „autoritarnog proceduralizma”. Ipak žudnja za nekontrolisanom moći (*hubris*) kako podučava Tukidid ima svoje granice i samorazarajuće učinke (Thucydides, 1989). Ipak nove despotije nisu na dugi rok održive vladavine. Ranjive su i fragilne vladavine. Ne mogu se na duži rok popraviti. Enklave otpora ni jedna despotija nije mogla do kraja ugušiti (Tocqueville 1995). „Glamur tiranina” (Strauss) najčešće prikriva osamljenost i strah. Despot nema prijatelje. Život mu je kako govori tiranin Hijeront pesniku Simonidesu tako tegoban da mu ne preostaje ništa drugo do da se obesi (Strauss 1963).

LITERATURA:

- Ackerman, Bruce, 1992. *The Future of Liberal Revolution*, New Heaven and London: Yale University Press.
- Bauman, Zygmund. 2006. *Liquid Fear*, London: Polity Press.
- Constant, Benjamin. 1988., *Political Writings* (ed. B. Fontana) Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Robert. 1988. *On Democracy*, New Heaven: Yale University Press.
- Deringer, Erhard, „Granice i ugrožavanje pravne države”, u: *Pravna država. Poreklo i budućnost jedne ideje* (ur: D. Basta i D. Miller), Beograd: Pravni fakultet, 35-40.
- Hamilton, Alexander, Madison John, Jay John. 1961. *The Federalist Papers* (ur. Clinton Rossiter). New York: Penguin.
- Furet, François. 1981, *Interpreting the French Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Keane, John. 2019. *New Despotism*, unpublished manuscript.
- Jovanović, Pavle. 2008. *Izabrana djela. Politički spisi*. Podgorica: CID.
- Merkel, Wolfgang., „Trump und Demokratie”, IPG, 2016.
- Mill, John Stuart 1977. *Essays on Politics and Society Part 2 (Considerations on Representative Government)*. In: John M. Robson (ur.) *The Collected Works of John Stuart Mill (Volume XIX)*, University of Toronto Press, Routledge, Kegan & Paul. Dostupno na: <https://oll.libertyfund.org/titles/mill-the-collected-works-of-john-stuart-mill-volume-xix-essays-on-politics-and-society-part-2>. Pristup 27.12.2019.
- Miler, Jan-Verner. 2017. *Šta je populizam?* Beograd: Edicija Reč
- Neumann, Franz. 1957. *The Democratic and Authoritarian State*, London: The Free Press.

- Podunavac, Milan, 2019. „Srbija između liberalne revolucije i političke restauracije”. *Tragovi 2* (2): 120-137.
- Podunavac, Milan, Keane, John, Sparks, Chris. 2008, *Politika i strah*, Zagreb: Politička kultura.
- Richter, Melvyn. 1977. *The Political Theory of Montesquieu*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Shklar, Judith. 1964. *Legalism. An Essay on Law, Morals and Politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Shklar, Judith. 1989. „Liberalism of Fear”, In ed. Nancy L. Rosenblum, *Liberalism and the Moral Life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Thucydides., 1989., *The Peloponesian War*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Tocqueville, Alexis. 1995. *Democracy in America*. New York: Vintage.
- Vladislavljević, Nebojša. 2019, *Uspon i pad demokratije posle Petog oktobra*, Beograd: Arhipelag.
- Xenophon (ed: L. Strauss) 1963., *On Tyranny*, Oxford: Clarendon Press.

SUMMARY

THE POLITICS OF FEAR AND THE RISE OF “NEW DESPOTISM”

The democratic optimism of the 1990s has been replaced by a particular form of public disillusionment with democracy. The crisis of democracy, accompanied by institutional deficits, confusion, low levels of management capacity to tackle poverty, unemployment, immigration, corruption, are symptoms of this condition. The global wave of populism is the sharpest expression of this political pathology. The beginning of the new century has given birth to an open hostility to democracy. Descriptive approaches based on the procedural dimension of the regime of power (“hybrid regimes”, “limited democracy”, “liberal democracy”, “competitive authoritarianism”) are proving insufficient to capture the new political system. In this paper, the author returns to the classical concept of “despotism” and shows the normative and theoretical advantages of this concept (“new despotism”) in the analysis of a new regime of power that grows on the premise of growing distrust of democratic institutions.

Keywords: democracy, crisis, populism, despotism, voluntary servitude